

ЖИВОТ ЗА ИСТОРИЯТА ИЛИ ИСТОРИЯ НА ЖИВОТА МУ. ПРОФ. Д.И.Н. ИВАН ТЮТЮНДЖИЕВ НА 60 ГОДИНИ

Иван Лазаров

Проф. д.и.н. Иван Асенов Тютюнджиев е сред най-даровитите и авторитетни учени, които са посветили ерудиция, труд и талант на българското минало в периода XV–XIX век. Неговата отдаденост на академичната историческа наука и университетското ѝ преподаване са белязани от страст, задълбочена прецизност, етична и пълноценна работа с историческите извори, способност за отстояване на научни позиции. Понякога може да не си съгласен с някои теории и хипотези на проф. Иван Тютюнджиев, може да го критикуваш за отделни аспекти в научните му изследвания, но по никакъв начин не можеш да заобиколиш или да пренебрегнеш създаденото и написаното от него. Той е фактор – забележим и авторитетен.

Точно затова, с искрена приятелска обич, колегиална и човешка признателност, пиша тези редове, посветени на неговия 60-годишен юбилей.

На 29 октомври 1956 г. еленското село Константин се сдобива с нов и гръмогласен жител. В семейството на Мария и Асен Тютюнджиеви се ражда отроче от мъжки пол, което по стара българска традиция е именувано на своя дядо по бащина линия Иван Янакиев Тютюнджиев, телеграфист в местната пощенска станция. Родът на майка му е от Осоговската планина, а семейната легенда го свързва със сръбския владетелски род Караджорджевичи. Дали това е вярно, или е само предание, не е от съществено значение, но малкият Иван расте като горско пиле по горите и поляните, заобикалящи селото. Обикаля по вировете на двете рекички, които преминават през Константин, и отрано поема дълбоко в себе си чувството за свобода и достойнство, които излъчва Еленският Балкан.

През 1965 г. родителите му се преместват в град Сливен. До пенсионирането си баща му работи в плановия отдел на тогавашното Окръжно управление на съобщенията, а майка му е начална учителка в VIII основно училище.

До осми клас Иван учи последователно в ОУ „Васил Левски” и III основно училище „Д-р Иван Селимински”. Изборът на следващата степен на образование е сравнително лесен – поради изявен интерес към хуманитарните дисциплини кандидатства и е приет в гимназия „Добри Чинтулов”, едно от най-старите и престижни училища не само в Сливен, но и в цяла България. Знанията, етиката, духът и традициите, които носи това славно училище, бяха съхранявани и предавани през поколенията, независимо от превратностите на живота и политиката.

Гимназията, която от 1922 г. носи името на възрожденеца Добри Чинтулов, променя нееднократно статута си, но без компромиси разгръща репутацията

си на перспективно учебно заведение, което дава блестяща подготовка на своите ученици. След Освобождението в гимназията преподават личности и учени като Карел и Херменгилд Шкорпил (родоначалници на българската археология), Иван Кадлец, Владислав Шак (математик, поет и литератор), Йосиф Каломати (създател на първия ученически духов оркестър). По-късно в гимназията учителстват бъдещите академици Йордан Иванов, Димитър Косев, Туше Влахов.

През годините в гимназията са учили Елин Пелин, Пенчо Славейков, Никола Фурнаджиев, Константин Константинов, Радой Ралин, Дамян Дамянов, Васил Гендов (баща на българското кино), инж. Иван Иванов (най-успешният кмет на гр. София), Петър Гудев (министър-председател на Княжество България през 1907 г.), дипломатът и историк на Сливен д-р Симеон Табаков и много други.

Поколенията, завършили гимназията през 70-те години на XX век, имат огромен късмет със своите преподаватели. Повечето от тях са към края на кариерата си, но точно затова са носители на най-добрите традиции на българското учителство. Мнозина са завършили висшето си образование в Германия, Франция, Швейцария, Унгария или пък са част от „даскалски фамилии“ още от епохата на Възраждането. Дори и в най-смразяващите години на пролетарската диктатура в гимназията витае духът на толерантността и уважението към личността на ученика.

През 1974 г. Иван Тютюнджиев завършва с пълно отличие средното си образование и кандидатства специалност „История“ в младия Великотърновски университет. Според тогавашното законодателство мъжете, приети в различни висши учебни заведения, трябва първо да отбият редовната си военна служба за срок от две години и едва след това започва действителното им следване. Защо се спирам на този епизод? Може би защото точно тогава младежът Иван Тютюнджиев за първи път се сблъсква с реалностите на диктатурата на пролетариата и на социалистическата система. Той е образован, физически добре сложен, спортист, но наборната комисия го изпраща не в редовно поделение, а в трудови войски, отначало в Сливен, а след това в Стара Загора. Причината е, че неговият дядо по бащина линия е „засегнат от мероприятия на народната власт“. Всеки, който е израснал по онова време, знае, че този евфемизъм се използваше в различни форми на характеристики като начин да се потискат и тормозят личности и социални групи, чиято вярност към „заветите на марксизма-ленинизма“ подлежеше на съмнение.

Двете години в казармата преминават в средата на младежи от малцинствата – с недостатъчно образование, с леки криминални прояви в детството и юношеството и затова маргинализирани от социалистическата система. Както години по-късно признава Ив. Тютюнджиев, контактите с тях са го научили на две неща: да цени човешките качества у всекиго, независимо от неговия произход и да общува без проблеми и притворство с хората.

През 1976 г. започва следването му в Историческия факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“. Защо избира специалността „История“, и то в старопрестолния град? Отговора го дава самият юбиляр в едно свое интервю с доцент д-р Тодор Попнеделев, декан на ИФ на СУ „Св. Климент Охридски“: „... Следването във Велико Търново е едно изключително преживяване, което може да бъде разбрано в пълнога само от тези, които са го преживели. Старопрестолният град носи една особена атмосфера. Тук историята, за разлика от всякъде другаде, се учи не само в кабинетите и библиотеките, но и в непосредствена близост до тях. Достатъчно е да погледнеш през прозореца на аудиторията и пред теб е един изумителен град, за който някога Константин Иречек казва, че е сред най-красивите в Европа. Ако се разходиш по Царевец и Трапезица, влезеш в църквите „Св. Четиридесет мъченици“, „Св. Димитър Солунски“, „Св. ап. Петър и Павел“ и пр. представата за Българското средновековие добива конкретни измерения, а образите на великите Асеновци и Патриарх Евтимий стават сякаш по-познати и по-близки. Посещението на съседното Арбанаси ще опровергае представата за вековете XV–XVII като „тъмни“ за българската народност. Великолепните църкви, прекрасните стенописи, къщите крепости издават високите материални възможности и духовни стремления на неговите жители – занаятчии, тежки търговци с кантори по цяла Европа, даскали и църковници...

От романтичната улица „Гурко“, по която минават руските войски през 1877 г., и сградата на конака, където е приета Търновската конституция, започва Новата българска история, а те са сред най-предпочитаните места за разходка и посещение от студентите.

Това са даденостите на царствения Търнов, които и днес са пред очите ми, а в спомените ми са хората, които ме накараха не само да ги обичам, но и да ги разбирам. Незабравими за мен са академичните срещи с преподаватели като проф. Велизар Велков, проф. Петър Тивчев, проф. Василка Тъпкова-Заимова, доц. Борислав Примов и много други, но особено незаличими са спомените ми за доц. Христо Коларов – тогавашен декан и преподавател по средновековна българска история и проф. Йордан Андреев – негов асистент, с когото впоследствие дълго време работихме заедно. Именно те ме посветиха в тайните на Българското средновековие и ме поканиха в знаменития Клуб 1300, чийто председател бях и с който проведохме незабравими студентски експедиции в Странджа и Сакар, в Карлуковските скални пещери, Иваново (Русенско) и къде ли не още...”

Всъщност в този откъс е отразен духът на времето и разчупването на ледовете на ортодоксалния исторически материализъм. Най-големият принос за това има т.нар. Хелзинкски процес. „Студената война“ е преминала своя

апогей и разведряването на международната обстановка започва през 1973 г. като Съвещание за сигурност и сътрудничество в Европа (СССЕ), в което участват всички европейски държави, САЩ, Канада и СССР. Забележителен напредък има във всички области, но в случая най-важното за академичния дух у нас е споразумението за сътрудничество в областта на икономиката, науката и техниката. Българската историческа наука постепенно преодолява идеологическите ограничения на периода от 40-те до 60-те години на XX век и смело навлиза в международния научен обмен. В университетите и Българската академия на науките, както и по страниците на научния периодичен печат се водят дискусии по различни теми. Това се отразява благотворно и на академичното преподаване на история. Във ВТУ се създават и развиват студентски творчески обединения като „Клуб 1300”, клуб „Античник”, клубове по археология, етнография и др. Организирано се множество експедиции за издирване, проучване, съхраняване и публикуване на българското културно-историческо, археологическо, епиграфско, историческо, етнографско и архивно наследство.

Духът на свободомислието, разчупването на идеологическите канони и насърчаването на изследователското изучаване и осмисляне на историята излиза и извън залите и аудиториите на университета.

Първата учебна 1976/1977 г. на Иван Асенов Тютюнджиев в Историческия факултет е белязана от две изключително важни събития, които не са разтърсили света, но пък начертават бъдещия му път на професионален историк.

Първото събитие е съвместната научна сесия на студенти от двата исторически факултета в страната – на СУ и ВТУ, проведена в старопрестолния град. Като оставим настрана всичко друго, най-същественото е издаването на сборника „Студентско научно творчество”, т. I, В. Търново, 1977 г.

Второто събитие е дискусиата през пролетта на 1977 г., проведена в аудитория № 5 на Ректората, на която се обсъжда проблемът за идентификацията на погребания в гроб № 39 от църквата „Свети 40 мъченици”. На нея имат думата най-видните български медиевисти – историци и археолози, а студентът първокурсник Иван Тютюнджиев не само присъства, но и попива всяка дума. Така той научава по краткия път същността на латинската сентенция „В спора се ражда истината”.

През есента на 1977 г. Иван Тютюнджиев участва в студентската научна сесия, посветена на 700-годишнината от въстанието на Ивайло. Струва ми се, че точно тогава медиевистиката го прави свой пленник.

Дипломира се с пълно отличие през 1980 г. със специална награда на Университета. „... Що се отнася до избора на историята като професия, споделя проф. Иван Тютюнджиев, то това беше едно естествено продължение на историческото ми образование. Непосредствено след дипломирането ми с под-

тика на тогавашната директорка на гимназия „Добри Чинтулов“ и бивша моя учителка по литература г-жа Ирина Тошева се завърнах в гимназията в Сливен и започнах работа като учител по история. Професионалната ми реализация за трите години, в които преподавах история (1980–1983 г.), беше подчинена на високите стандарти, които бяха налагани от колектива на едно от най-старите и престижни училища в Южна България, а учениците от IX–XI клас се отличаваха с висока ерудиция и способност за самостоятелно мислене...”

Неспокойният дух и стремежът към самоусъвършенстване го отвеждат през 1983/1984 г. на специализация в СУ „Климент Охридски“ при академик Васил Гюзелев. Под неговото научно ръководство Иван Тютюнджиев разработва дипломна теза върху Българската анонимна хроника – единствената съхранена българска историческа творба от епохата на късното средновековие (началото на XV век).

Акад. В. Гюзелев има изключително силно и ценно влияние при моделиране на професионалните качества на младия историк. Невинаги академикът е деликатен и търпелив при оценяване постиженията на своя ученик, а и никога не спестява истината. Благодарение на настойчивостта и безкрайната възискателност на Учителя, Иван Тютюнджиев възприема принципите на безкомпромисната прецизност в работата с изворите, коректността и етичността в изграждането на историческия наратив. Вниманието към детайлите и отговорното отношение при формулирането на теории и хипотези стават негово творческо кредо.

Специализацията при академик Васил Гюзелев вече е осъзнатият избор на Иван Тютюнджиев в полза на медиевистиката. Както е изрекъл мъдрецът Лао Дзь, „И най-дългият път започва с първата крачка”.

В годината, когато завършва специализацията си в Софийския университет, Иван Тютюнджиев се явява на конкурс за асистент по средновековна българска история в Историческия факултет на ВТУ. Негов основен конкурент е Пламен Павлов. И двамата се представят отлично, по-нататък имат синхронна академична кариера, но в различни области на медиевистиката. Оттогава ги свързва силно приятелство, ползотворно научно и творческо сътрудничество, което породило нови и интересни хипотези.

За младия учен 1987 г. е знаменателна в две посоки. Той вече е автор на 5 публикации, три от които в списанията „Векове” и „Исторически преглед”. Това му носи първото преподавателско звание – старши асистент в Историческия факултет на ВТУ. А на 24 декември, Рождество Христово, се ражда първородният му син Асен (днес млад и перспективен юрист).

Година по-късно Ив. Тютюнджиев е главен асистент.

На 14.12.1989 г. в Ректората на СУ „Св. Климент Охридски” Иван Тютюнджиев успешно защитава дисертационен труд на тема: „Българската анонимна хроника и политическите събития на Балканите 1354–1413 г.“ за при-

съждане на научната степен „кандидат на историческите науки“ / „доктор по история“. Специално отбелязвам тази дата, защото тогава, случайно или не, присъстващите на заседанието на СНС станахме участници в исторически парадокс. На площада хората правеха „история“, а академичните историци се занимаваха с „науката история“.

В градинката пред Университета се събираше гневно хилядно множество с искане да бъде отменен чл. I на Живковската конституция за ръководната роля на БКП..., а в аудиторията времето беше спряло пет века по-рано. По някакъв начин обаче нито един членовете на СНС и гостите на защитата не останаха равнодушни към небивалия изблик на човешка енергия в масовия порив към свобода – та нали тогава се решаваше съдбата на мирния преход?!

Няколко години по-рано младият учен избира своите области на научно развитие – история на българските земи XVII–XVIII век, балканска история XV–XIX в, ислямът и другите деноминации на Балканите. Преходът към проучване на „тъмните векове“ се дължи на реструктуриране на преподаването на българското средновековие в нашите университети.

До началото на 80-те години на XX век историята на българските земи през XV–XVIII в. е само част от университетската дисциплина „Средновековната българска история“, което до известна степен издава подценяване и дори negliжиране на този период.

След продължителен период на натрупване на извори и благодарение авторитета на учени като Вера Мутафчиева, Бистра Цветкова, Страшимир Димитров, Елена Грозданова, Петър Петров, Христо Гандев, Николай Тодоров и много други тази сфера на университетското изучаване на българската история не можеше да остане извън университетските аудитории. Във Велико-търновския университет началото на преподаването на „История на българските земи XV–XVIII в.“ като самостоятелна дисциплина е свързано с проф. Бистра Цветкова. Поради преждевременната ѝ смърт нейната работа е продължена от Цветана Георгиева като гост професор.

След защитата на своя дисертационен труд през 1989 г. Иван Тютюнджиев постепенно поема лекциите и семинарите и става титуляр на дисциплината. През 1991 г. публикува една провокативна студия „Османските турци и краят на Средновековна България : Нова хипотеза за завладяването на Видинското царство“, В. Търново, Съюз на учените в България – клон В. Търново, 1991, 41 с. (в съавт. с Пл. Павлов). Двамата автори поставят под съмнение непоклатимата до този момент хронология, според която краят на Средновековна България е между 1393 и 1396 г.

Година по-късно излиза като самостоятелна брошура друга тяхна студия със заглавие „Българската държава и османската експанзия 1369–1422 [Изследване]“. В. Търново: Слово, 1992, 91 с.

Съвсем естествено вниманието му се насочва и към етнорелигиозните проблеми и националната сигурност на Балканите. В този контекст историята на православната църква и светите места на Балканите и в България постепенно стават негов приоритет. За това той се готви дълго и упорито. При специализацията си в Кипър (1988–1989) полага основата на изучаването на гръцки език, а в Атина (1992–1994) започва усилена работа по събиране, разчитане и публикуване на документи, свързани с историята на Търновската църква в периода на османското владичество XV–XIX век. Работата му протича в библиотеката на Атинския университет, Националната библиотека на Гърция, библиотеката Генадиус. Благодарение на сътрудничеството с проф. Димитриос Гонис получава възможност за работа в университета „Аристотел” в Солун, в архива на манастира Влатадон, както и в атонските манастири. Там той натрупва огромен изворов материал, предимно гръкоезичен, и изучава в пълнота библиографските проучвания, свързани с църковното устройство и управление на българските земи под османска власт. И както казва добрият стар Хегел, „количествените натрупвания преминават в качествени изменения. „За около осем години, между 1988 и 1996 година, Тютюнджиев публикува редица разработки. Ще отбележа само някои от тях – За историческата стойност на Българската хроника от XV век. // Старобългаристика, 1989, № 2 ; Българската хроника от XV век в историографските проучвания. // Тр. на ВТУ Св. св. Кирил и Методий – В. Търново. Исторически факултет, 27, 1992 [за 1989], № 3, с. 65–111; Едно пътуване на Ерусалимския патриарх Хрисантий Нотара (1707–1731) в българските земи от 1720 г. // Епохи, 1993, № 2, с. 98–102; За статута на Арбанаси като патриаршеска екзархия от 1642 г. // Сборник Ряховец [В. Търново; Горна Оряховица], [1], 1994, с. 111–122.

Разработката на редица частнонаучни проблеми, свързани с историята на търновската митрополия като правопреемник на българската Патриаршия от 1235 г., е изцяло в духа на позитивистката историографска мисъл, разбира се, без нейните ограничения и методологически недостатъци. Тютюнджиев смело разработва хипотези, умело съчетава разнородни по произход и характер сведения, използва концептуалистки подход при осмисляне на детайлите. Затова е напълно разбираемо, че хабилитационният му труд е на тема „Търновската митрополия през XVII – първата половина на XVIII в.“. Той му носи научното звание „доцент” през 1996 г. През същата щастлива година семейството на Дочка и Иван Тютюнджиеви се увеличава с още един член – дъщеря им Ралица, днес студентка в ЮФ на Великотърновския университет.

Доцент д-р Иван Тютюнджиев не се задоволява с постигнатото. Идеите от доцентурата той развива фактологически и хронологически в голям докторат „Търновската митрополия през XV–XIX в.“, успешно защитен в началото на

2007 г. В края на същата година, след представяне на нов хабилитационен труд на тема „Търновският епископат (XII–XXI в.)“, му е присъдено най-високото университетско звание „професор“.

С тези три труда, публикувани като самостоятелни монографии, както и с редицата статии и студии, доклади и участия на национални и международни конференции, проф. д.и.н. Иван Тютюнджиев се налага в съвременната историография като водещ изследовател на българската църква, нейните институции и епископата през вековете на османското владичество.

Със сигурност следващите години са най-резултатни и плодотворни в неговия творчески и изследователски път. Не е необходимо да цитирам публикации, понеже това е направено на друго място в настоящия сборник. Няма да се спирам и на частнонаучните проблеми от най-ризилично естество, които постоянно са във фокуса на неговото внимание. Ще отбележа само някои тенденции в научното му творчество, които се развиват постепенно, но затова пък ярко и забележимо.

И след 2007 г. Иван Тютюнджиев продължава да развива своите тези за изключителното място на Търновската митрополия в състава на Вселенската патриаршия чак до XIX в. Издирва и проучва неизвестни или слабоизвестни предстоятели на най-прославената и почитана по чест и достойнство българска църковна епархия. Изследва институционалния авторитет и международните връзки на Търновската митрополия, както и нейното влияние върху другите поместни православни църкви – Молдовлахийската, Литовската, Московската, Сръбската.

Упорито отстоява тезата, че идеята за „третия Рим“ е родена в Търново през четиринадесетото столетие и векове по-късно е възприета от Московската митрополия/патриаршия.

Продължава да обогатява откъм доказателства и аргументи тезата за османското завоевание и края на средновековната българска държавност. Без да навлизам в подробности, ще отбележа някои особено важни, поне според мен, моменти от методологията, която прилага проф. Ив. Тютюнджиев. Той излиза извън рамките на чисто фактологичния доказателствен материал и използва типологията на османската експанзия като начин да ревизира възгледите за „покоряването“ на българските земи. Променя хронологията на завоеванието, като възприема нови критерии за деволуцията на българската държавност от независимост към постоянно утежняван васалитет до пълното ѝ премахване. Развенчава мита за последния търновски цар Иван Шишман като слаб и недостоен владетел. Поставя османското завоевание в контекста на сложните международни отношения, в които са вплетени балканските държавици.

Работата на университетския професор отдавна не се свързва само с библиотеките, архивите, фондохранилищата и т.н. Той не е само кабинетен учен, който пише на висок стил, тежък, неразбираем и скучен за обикновените любознателни читатели. Иван Тютюнджиев разбира това още като млад изследовател. Съществена част от списъка на неговите трудове са учебниците, учебните помагала, компендиуми с извори, тестове, популярни очерци, справочници и пр. Тази страна от труда на университетския преподавател Иван Тютюнджиев не е за пренебрегване и подценяване. Напротив, тя е достойна за уважение и внимание. Учебниците и помагалата, създавани от авторски колективи с участието на проф. Иван Тютюнджиев, неведнъж са одобрявани от МОН и по тях се преподава в стотици средни училища в страната. Това занимание е трудно и неблагодарно, но то формира младите поколения и изгражда силен и гравивен национален дух у тях, освободен от клишета и идеологически догми.

Университетските „учебници“ са по-различна категория в творческия път на проф. Тютюнджиев. Написани четивно и разбираемо, те не са създавани с идеята студентите да заучават като религиозни догми знанията, преподавани от професора в аудиториите. В тях има няколко пласта на възприемане при четене и осмисляне на поднесенния материал. На първо място е „научаването“ на необходимия екзистенц-минимум знания. След това е изграждането на теории, хипотези, тяхната аргументация, доводи „за“ и „против“ и пр. Едва тогава идва най-същевеният елемент, който оправдава съществуването на учебника – осмисляне, иновация, синтез. Като резултат от всичко това е раждането на ново познание – творческо, активно, на моменти провокативно, модерно (но не и излишно модернистично). Особено силно тези черти на университетския учебник се открояват в последния фундаментален труд на Иван Тютюнджиев „История на българския народ XV–XVII век“. В. Търново: Ровита, 2017.

Някои могат да открият семантично и логическо противоречие в съчетаването на двете понятия „труд“ и „учебник“ в едно изречение, при това първото определено като „фундаментален“. Аз обаче не мисля така. Всъщност, ако трябва да бъда точен, тази книга е първата по рода история на българския народ през вековете на османското владичество. Използвани са по най-добрия начин постиженията на редица науки – история, културна и социална антропология, етнология, социална психология и народопсихология, археология, изкуствознание и пр., за да се пресъздаде по-цялостна и правдива представа за този толкова пренебрегван и толкова полемичен времеви отрязък от собственото ни минало. Пунктуалният изследовател може да намери непълноти в представянето на някои аспекти, но прекаленото навлизане в детайли би предизвикало загуба на историческата перспектива.

Уважаеми читатели,

Ако сте очаквали от мен класическа биография по случай 60-годишния юбилей на проф. д.и.н. Иван Асен Тютюнджиев, ще останете разочаровани. Не съм си помислял, че мога да представя в пълнога неговия жизнен път, неговите тревоги, търсения, стремежи, постижения. Далеч съм от мисълта, че ще успея да опиша ударите на съдбата, които е понасял, удовлетворението от постигнатото и признанието, което са му оказвали колеги, приятели, институции. Просто споделям с Вас, почитаеми читатели, моето отношение към приятеля и човека Иван Тютюнджиев!

На многая и славная лета, приятелю!